

բայց երբ ջրեղէն սիւնը տեսայ յուզուած չի կրցայ զսպել և կոկորդա կծկեցաւ: փորձեալ տուած արդիւնքէն վերջ գիտին վրայ տարակուսիլը յիմարութիւն է, արդիւնքը չափազանց պարզ ըլլալուն և ժրխտելը, ոչ լուրջ է և ոչ պատուաւոր, սակայն կրօնաւորէ մ'աւելի հրետանիի մը կ'իյնայ արժէքը վնասել: Միայն կրնամ ըսել զործնական և գիտական արդիւնքը ամենամեծ է և զայս ես սկիզբէն իսկ իրեն ծանուցի և կոռեցայ ալ տեսնելով իր երկչոտութիւնը: Սակայն Ուլիվի օրինակելի համաստութիւնը և բարութիւնը ճանչցողին համար զարմանալի չէ:

Կը մաղթեմ որ այս գիւտը հսկայաբայլ յառաջդիմութեամբ ֆնայ զուտ իտալացի, որու սեփականեց նաև Ուլիվի յղացման առջի վայրկեանէն. այսպէս տալով հայրենիքի նոր ուժ մը իր անունը պանծալի և ազգու հանդիսացնելու համար բոլոր աշխարհի գիմաց, կը գրէ «Քոստէնտէ տէրա սերաս»:

Հ. ԽԱՆՊԵԿԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Կովկասի բնագեղ տեսարանները հզօրապէս ազդած են ուսն նշանաւոր զրոգներուն վրայ, մեր բնիկ կովկասցի հայ հեղինակներն ալ հասաւորապէս ներշնչուած են այդ բնագաւառի պատկերներէն:

Կովկասի լեռները թունդ կը հանեն թումաններ հոգին. ասի ինքզինքը բախտէն հալածուած մը կը համարի. այդ հայրենի լեռները իր մանուկ օրերուն վեհափառ դայեակն կ'անուանէ, որուն կը նուիրէ իր ծանրաթախիժ իղձերը. կ'իյնայ այդ լեռներուն գիրկը:

«Քալիս եմ, բայց ոչ ուրախ երգերով քո ծաղիկներին ծաղիկ աւելցնեմ,

Այլ դառն հեծութեան հառաչանքներով Այդ անդրնդախոր ձորերըդ լըցնեմ»:

Ու այդ ձորերուն կը հարցնէ թէ արդեօք անոնք աւելի խո՞ր են, քան իւր հոգիին անյատակ թախիժն...

Պահ մը կը տարակուսիս, թէ ո՞րքան հարազատ ու անկեղծ է թումաններին այդ մեղամաղձոտութիւնը, քայց ո՞ր քերթողը տխրութեան պահեր չէ ունեցած:

Եւ անձ թախիժը կը մոռցուի իր յուսով արծարծուն «Գորսակի կրք»ով: Աշխատանքը անշոշ օրհնութիւն մըն է, գութանը վարող մշակին համար: Կովկասի մանուկը իրեն պապերուն օրհնութեան արժանի կ'ըլլայ. «Ապրէ՛ք, երեսէ՛ք, բայց մեզ պէս չապրէ՛ք»... Ամէն շրջան իր ժամանակէն դժգոհ է. այդ յաւիտեական յուսահատ հոգեբանութիւն մըն է, յոյսերու ժպիտը միշտ ապագային մէջ կ'երազուի:

Ընդհանրապէս ուզած է իր տխրութիւնը երազել, միշտ վշտերը իրեն կը ներկայանան, իր աղեկտուր թախիժներու ծայունէն գուցէ, «Կը խորտակի քո հոգին»...

Ու կը զթայ. չուզեր չափազանց ճնշող երգերով տխրեցնել ուրիշները. սակայն սիրով կը կարդանք իր մաղձոտ այս տողերը.

«Ես երգեցի սարի վերայ
Ու չորացան խոտ ու վարդ.
Անապատ է այնտեղ հիմա,
Սե՛ւ, ամայի անապատ.
Հառաչանքից այրւած սարում
Էլ ծաղիկ չի դալարում»:

Ու մերթ կ'ուզէ մոռանալ տխրութիւնը, կ'անրջէ բոյր, զեփիւռ և արշալոյս ոսկեվառ, սակայն սիրտը բռնած են դեռ հառաչանքներ և սև գիշեր... Սիրուն է «Ժպտանալ աչքեր» քերթուածը, բանաստեղծ ժպտուն աչքերը կը համարի կորստեան անդունդին ծայրը բացուած ծաղիկներ... որոնք խաբած են շատ մի միամիտ քերթողներ:

Լորէնցօ Սթէքէթթի զբած էր այս սրբաւորաբար երգը.

«Quando cadran le foglie e tu verrai
A cercar la mia croce in camposanto
In un cantuccio la ritroverai.
E molti fior le saran nati accanto.

Cògli allora pe' tuoi biondi capelli
I fiori nati dal mio cor. Son quelli
I canti che pensai ma che non
scrissi,
Le parole d'amor che non ti dissi».

Թօսթին երգով անմահացուց րանաստեղծին այս քերթուածը, որ աշխարհիս ամէն կողմ ժողովրդականացաւ, և անշուշտ Ռուսաստանի նուագահանդէսներու մէջ շատ անգամ թարգմանուած բառերով լրտուած է շատերէն, նոյնը լսած պիտի ըլլայ նաև Թումանեանց, որով ներշնչուած գրեր է գրեթէ ամբողջական նմանողութեամբ իր «Երե մի օր» այս քերթուածը.

«Եթէ մի օր, անտէ՛ր ընկեր,
Գաս այցելու իմ շիրմին
Ու նորարոյս վառ ծաղիկներ
Տեսնես փրուած չորս կողմին,

Դու չըկարծես թէ հասարակ
Խաղիկներ են ոտքիդ տակ,
Կամ թէ գարունն է այն բերել,
Իմ նոր տունը զարդարել:

Նրանք չեղած իմ երգերն են,
Որ սրտումըս ես տարայ,
Նըրանք սիրոյ այն խօսքերն են,
Որ դեռ չսսած ես մեռայ:

Նրանք իմ ջերմ համբոյրներն են,
Այն աշխարհից ուղարկւած,
Որի համբէն քո առաջ
Գերեզմանով է փակւած...»

Վերջին և երկրորդ տուններն յաւելումներ են, որ իսկական նիւթին անելի զարդ մը չեն տար, այլ նոյն իսկ կը փաստեն պարզութիւնը, ինչ որ կայ ընդօրինակուած միւս երկու տուններուն մէջ:

Քանաստեղծը շուտով կը յուսահատի. Թումանեանէն առաջ Գամառ-Փաթիպա ազգային վերականգնութեան համար ուժ գնորէն բամբուսաբաւ էր, բայց այդ երգերէն վերջը, ահա ամբողջ թուրքահայ ժողովուրդը համիտական հալածանքին ենթարկուած, Հայաստանի և Փոքր Ասիայի ամէն կողմերը արիւններու մէջ կը լողայ, յոյսերը կը մարէին, Թումանեան այս տխուր պարագայներուն մէջ «Մեր ևս խորդներին» քերթուածով՝ երանի կու տայ հին րանաստեղծներուն որոնք ոսկի և բազմերով կ'արպէին և կ'երգէին.

Չեր թարմ երգերում կար մի հայրենիք,
Խրոխտ, վեհապանծ, թէպէտե գերի,
Եւ ձեր քրնարի ձայներն երջանիկ
Լիքը հըրճւանքով գալոց օրերի:

Այս, նա յօշոտեց մեր աչքի առջև
Եւ մեր ըզգայուն սըրտերն իրեն հետ,
Ոսկի երազներ, միրափի նման,
Մեր անապատում չըքացան անհետ»:

Քնական էր նոր քերթողներու ջլատումը, զի կը տեսնէին որ ամբողջ հայրենիքը կը նահատակուէր ու քրիստոնեայ տէրութիւնները պատճառ կ'ըլլային քրիստոնեայ ցեղի մը ջնջուելուն. ոսկիի կուռքը հօգորապէս նոր քուրմերու երկրպագութեան կ'արժանանար...

Իր տխրութիւնը յայտնի է, ունի երկու տեսակ յուսախաբութիւն, նախ սիրահարական, երկրորդ ազգասիրական. կ'ըսէ իր սիրած քուրմին.

«Իս էլ վիրաւոր զընում եմ փախած՝
Անյայտ օրերի խաւարի ընդդէմ,
Ամէնքից զըզւած, ամէնքին թողած
Քեզ էլ կը թողնեմ...»:

Ու յուսահատ, լքուած ամէն յոյսերէ՝ կ'երթայ սև գիշերին առջև սիրտը բանալու...

Ու ուրիշ քերթուածի մը մէջ կ'ըսէ.

«Բնկնում է ճընար մեր մատաղ ձեռքից
Բնկնում են սրբոսից եւ երգ, եւ Աստուած»։

Այս յուսահատ իր խօսքերն է ըսած,
երբ ազգին ազատագրութեան մասին այլ
ևս միտիթարական ակնկալիք մը չէր տես-
նար...

Հին ու նոր զրոյցները ցեղի մի ինքնա-
բոլոս ճնարերգութիւնը կը համարիմ. մենք
ալ մեր բնաշխարհի մէջ ունինք շատ ա-
ռասպելներ համառօտ կամ երկար պատ-
մութիւններով, դժբաղդաբար մեծ կարեւ-
որութիւն տրուած չէ զանոնք գրական
ձևով վերակենդանացնելու. բանաստեղծ
թուականներ այդ զրոյցներէն մէկը «Այս-
բումարը» գրի կ'առնէ։

Խորիստ յաղթուողին հոգեբանութեան օ-
րինակն է «Արծիւն ու կաղնիկ» ճերթուա-
ծին նիւթը։

Ապարան բառի ստուգաբանութեան (Ան-
պարան) ճերթուածը «Լոսառայի կանրեղ»
աւելի հետաքրքրական կարելի էր ընել,
զի նիւթը ինքնին ըստ աւանդութեան շատ
գեղեցիկ է, սակայն բանաստեղծը չէ կըր-
ցած գրական գեղեցիկ ձև մը տալ անոր։

Դազբիկ մտքով հիւստած է «Փարիսու-
նա» բանաստեղծութիւնը։ Գուրգուրալի
պատմութիւն որ գրի առնուած է, նիւթը
դարձեալ աւանդական առասպել։

Սարերուն վրայ կը բնակէր ճերմակ
ամրոցին մէջ Փարվանա արքան. որ ու-
նէր աղջիկ մը. «ոչ մի որսկան դեռ իրեն
օրում այնքան գեղեցիկ եղնիկ չէր տես-
սել». սարերուն մէջ է հօրը բոլոր անըման
զարդէն էր այն. ծաղիկ ու բուրգ ձերունի
արքայ հօր. ասի դեռապաններ կը զրկէ
դէպ ի ամէն ամրոց, ամէն արքունիք, որ
երթան գտնեն քաջ մը արժանաւոր փե-
սացու իր շնաշխարհիկ աղջկան. կովկասի
շատ կարիճներ գէնքերին առած կու գան
կը շարունակ փառանայ թագաւորին ապա-
րանքին յանգիման. ժամ մը կը սպասեն
որ արցման ելլելով ամենէն քաջը արժա-
նանայ այն մեծ բաղդին. փողը կը հնչէ.
և դրանիկներ, նաժիշակներ, ու թագաւորը
իւր ճնքուղ աղջիկն առած հանդիսական-
ներուն կ'երենան։

ճերթողը այս առասպելապատում բանաս-
տեղծութեանց մէջ կը դնէ իր փափուկ
հոգիէն ամենէն անուշ աւիւնը, ներշնչ-
չուած է տեղական աւանդութեանց գե-
ղեցկութիւններով։

Փափուկ ճնարերգութիւն մըն է իր
«Անուշ» բանաստեղծական երկար գրուած-
քը։

Նիւթը գեղեցիկ է, մերթ ընդ մերթ
բանաստեղծը խանդոտ ոգևորութեամբ կ'եր-
գէ երկու սիրահարեալներու տրտմագին
թախիծը, բայց ամբողջական հանգոյցը
թոյլ է, ընդհատուած է աշուղային քաղ-
ցրութիւնը։

Մի է նոյն տպաւորութիւնն ունի նաև
իր միւս երկար բանաստեղծութիւնը «Դեպի
սեննուր», ուր իմաստասիրական լուրջ և
առողջ խոհական մտքերը սիրուն զարդեր
են ճերթուածին ամբողջութեան, ըստ ճեր-
թողին՝ իրականութիւն և անըմանք հա-
մահաւասար պատրանքներ են, ամենայն
ինչ անհունին մէջ կը փոշխանայ կ'ոչնչա-
նայ. Ամենայն ինչ երազներու հովտին
մէջ կը սուզուի, անմահութիւն չկայ այս
իրական աշխարհիս վրայ...

Սասունի քաջազուն դիցազն Դաւիթի
ճնարերգական պատմութիւնը ունի զա-
նազան վարեանդներ. բանաստեղծ թուա-
նեանց ալ փորձած է գրական ձևով պատ-
մել զայն. իր այդ ժողովրդական դիւ-
ցազներգութիւնը ծանօթ է Սասունցի Դա-
ւիթը վերնագրով. ո՞վ է այդ Դաւիթը։

Քառասուն տարի Սասունի սարերուն
վրայ կ'իշխէր Արիւծ Մըհեր՝ ձերութեան
օրերուն մէջ երկնային պարգև կ'ունենայ
կորին մը, զոր կ'անուանէ Դաւիթ, ու
ինքը մեռնելու ատեն իր ամբողջ երկիրը
և որդին կը յանձնէ եղբորը Զէնով Օհա-
նին, բայց ասի շատ վախկոտ՝ քնաւ թըշ-
նամիներուն չի դիմադրեր, շուտով վրան
կու գայ Մարբի անյաղթ թագաւորի բա-
նակը. և Օհան ստրկացած՝ ամբողջ Սա-
սունը կը յանձնէ թշնամիին. ու Մարբի
թագաւորին բանակը ճարուքանդ կ'ընէ
Արիւծ Մըհերի շէն ու զուարթ երկիրը։
Սասունցիներուն մէջ միայն մանուկ Դա-

փութր քաջարար կը դիմադրէ, Մըսրա-
Մեկեքին չի հնազանդիր.

«Մենակ Դաւիթը, ինչ արին, չարին,
Մօտ չեկաւ դուշման Մեկեքի թըրին:
Էկան քաշեցին՝ թէ զօռով տանեն,
Թափ տուաւ, մարդկանց զըցեց զէս ու զէն,
Փորքիկ ճըկոյթը մի քարի առաւ,
Ապառաժ քարից կըլրակ դուրս թըռաւ»:

Մըսրի թագաւորը կը զարհուրի, ու
կ'ըսէ իր զօրավարներուն, «Թէ իմ գլխին
փորձանք զայ մի օր, էս օրը վըրկայ,
սըրանից կը գայ»: Դաւիթ երբ այսպէս
սարսափ կ'ազդէր թագաւորին՝ տակաւին
«Մի մանուկ էր եօթ—ութ տարեկան»...
Ասի կը մեծնայ, կ'իմանայ որ ատենով
իր հայրը ամբողջ Սասունի լեռներուն և
հարստութեանց տէրն է եղբւր, կ'իմանայ
իր որբ ըլլալը, կ'իմանայ թէ ինչպէս
Մըսրի թագաւորը կործանած էր Սասու-
նը. հօրեղբայրը կը պատմէ անոր ան-
ցեալի զէպքերը. ու Դաւիթ հօրը փառքին
նախանձախնդիր մնալով, աշխատաւորներ
ժողովելով Սասունը կը ծաղկեցնէ: Եւ ահա
դարձեալ Մըսրայ Մէլիքը այս լսելով,
Սասունի վրայ կը խուժէ, Դաւիթ վրայ
կը հասնի և կ'որոտայ այս խօսքերը.

«Կորէ՛ք, զնացէ՛ք, դուք Մըսրայ շըներ...

Հօրեղբայրը՝ Զէնով Ոհանն կ'երևի ա-
մենաթոյլ արարած որ իսկոյն իր հան-
գըստութեան համար ամբողջ երկրին ժո-
ղովորդը և հարստութիւնը կը յանձնէ
թշնամիին. անոր հակառակ Դաւիթը
քաջարար կը պատերազմի, ու Մըսրի
թագաւորը բոլորովին կը խայտառակուի,
որով աւելի հզօր բանակներով կու գայ
Սասուն և ահա լեռները կը ճերմկնան
վրաններու բազմութիւնէն. Դաւիթ կը
հազնի իր զէնքն ու զրաչ:

Եւ այդ պատրաստութեամբ կը հասնի
թշնամիին քով, ուր ահաւոր քարոզ կու
տայ:

Եւ բանակին մէջէն խոհական ծերունի
մը Դաւթին կ'ըսէ.

«Թագաւորն է քու թըշնամին,
կըռիւ ունիս — իր հետ արա,
Հէ՛ր ես քաշում թուր—կայծակին
էս անճարակ խալիսի վըրայ»:

Դաւիթ կը համոզուի անոր խօսքով և
կ'իմանայ թագաւորին ուր ըլլալը. հոն
կ'երթայ Դաւիթ և կ'իյնայ ծուղակը
որ խոր հոր մըն էր, բերանը ցանցով
փակած վըրան փափուկ զորք մը փռած:
Թագաւորը իր չար նշարտակին հասնելով
ծիծաղելով կ'ըսէ.

«Դէ թող հիմի զընա՝ խաւար
Հորում փըթի, էնքան մընայ:
Ու ահագին մի ջաղացքար
Բերաւ, դըրաւ հորի վըրա»:

Սասունցի Դաւիթը ունի գերբնական
ուժ, ունի երկրին պաշտպան երկնային
սուրբեր, և ինչպէս կարելի էր որ քա-
ջազուն դիցազը այդպէս միամտորէն բան-
տարկուի. կը թողում որ բանաստեղծը
պատմէ, թէ ինչ վախճան ունեցաւ այդ
Սասունի դիցազը:

Յետով կը կարդաս իր «Պօետոն ու Մոս-
սոն» քերթուածը զի կը տեսնես բանաս-
տեղծին լըումը և արծաթին յաղթանակը:

*
*

Բանաստեղծ թումանեանց, — հոս ար-
տատպումը քերթողական նմոշներն ալ
արդէն ցոյց կու տան — ունի անոյշ ոճ մը,
կը նմանի զմայելի դաշնակի նուագահա-
րութեան, միայն թէ երբեմն կը զգաս որ
դաշնակին լարերը աւելի խնամքով լա-
րուելու և ներդաշնակութիւնը գտնալու
պէտք ունին:

Հ. Ս. ԵՐԵՎ.